

סופרי יידיש הצעירים בשנות השקיעה של ברית המועצות

מיתוס ומציאות

גנאדי אסטרייך

"אדם בשם א. שכטמן הציף זמן ממושך את מערכת "סאוועטיש היימלאנד" בשירים שלא היו ראויים לדפוס. בהיותו כמו כל הגראפומנים מלא המצאות בחיפוש דרכים לפרסם את עצמו, התחיל א. שכטמן לתתום על כתבי יד שלו בשמות זרים. לא עזר לו ששלח חבילת שירים חתומים בשמה של אשתו, אטקה אפשטיין. לבסוף נפל א. שכטמן על המצאה שנתנה לו אפשרות לספקולציה של השאיפה הטבעית [ההדגשה שלי — ג.א.] של המערכת לעודד קולות צעירים בספרות. הפעם הוא רימה תוך התחזות לנערה צעירה בת 22, ליליה אש.

השירים של "ליליה אש" פורסמו בגיליון מס' 6, בשנת 1968. לסנסציה אמיתית גרם אלכסנדר בילואוסוב (יליד 1948), שהופעת הבכורה שלו היתה עם שירים ביידיש (גיליון מס' 9, 1969). סנסציוניים היו לא רק הגיל והכשרון של בילואוסוב אלא גם מוצאו הלא יהודי.

בשנות ה-70 הופיעו ברשימת המחברים של הירחון שמותיהם של המשורר זיסי וייצמן (נולד ב-1948) ושל כותבי הפרוזה אהרון וברכה בורשטיין (ילידי 1934).

חשוב להדגיש ש"סאוועטיש היימלאנד" היה לא רק ירחון הכולל כמעט 200 עמודים שהודפסו על נייר טוב עם הרבה איורים. המערכת היתה גם מוסד של תעמולה סובייטית. אחד מוותיקי המערכת העמיד אותי פעם במקומי כאשר אמרתי ש"סאוועטיש היימלאנד" הוא "נווה מדבר" (אואזיס) של תרבות יהודית: "לא, זה המרכז של תרבות היהודית-סובייטית."

למעשה זה היה המדבר אשר נשאר אחרי כל השחיסות והגזירות מאז שנות ה-30 ועד לשנות ה-50. המערכת הפעילה כמה עשרות אנשי צוות וכמאה מחברים — תפקיד פוליטי ששום הוצאה יהודית אחרת מעולם לא יכלה למלא.

התקרבות כזו לחלונות הגבוהים הניבה מספר הטבות לאנשי הצוות והמחברים. לדוגמה, הירחון שילם שכר סופרים כה גבוה עד שהמחברים הקבועים היו אנשים אמידים לפי קנה המידה הסובייטי.

ירחון הספרות המוסקוואי "סאוועטיש היימלאנד" ("המולדת הסובייטית", 1961-1991) הוא כנראה הכתובת היחידה על מפת היידיש אחרי המלחמה, שבו נעשה דבר ממשי במטרה לתמוך במחברי יידיש צעירים. מאמר זה מהווה מעין דו"ח על הניסיונות האלה. ביסודו מונח הניסיון האישי של מחבר "צעיר" ב"סאוועטיש היימלאנד", שהיה מאוחר יותר (1980-1991) למזכיר המערכת של הירחון.

עתון ספרותי ותעמולתי

תוכניות התמיכה בסופרים צעירים מטעם ה"סאוועטיש היימלאנד" לא החלו עם זאת הירחון, שהרי בתחילת שנות ה-60, סופרים רבים של "סאוועטיש היימלאנד" היו די צעירים בעצמם. אפילו העורך, אהרון ורגליס, היה ב-1961 רק בן 43 וסופרים אחדים היו צעירים עוד יותר. תיים ביידר, לדוגמה, אשר פירסם את שיריו כבר בגיליון השני של הירחון החדש (ויותר מאוחר מילא תפקיד של סגן העורך הראשי) היה בן 41. באותו גיליון אנו מוצאים את שיריו של מקס ויאנט (יליד 1923) ושל איצ'ה בורוכוביץ (1923-1972). שיריו של פיניה קירצ'ינסקי (1921-1986) נכנסו לגיליון השלישי של הירחון. משה פנט (יליד 1922) פירסם סיפור ב-1963 (גיליון מס' 3).

למרות זאת, ב-1969 התחיל הירחון להדפיס חומר שאפשר לכנותו לימודי תחת הכותרת "שיחות על שפת יידיש". כדי להעריך את חשיבות המבצע הזה צריך להזכיר שעוד בשנת 1948 חוסלו ארבעת בתי הספר היהודיים האחרונים במדינה (בווילנה, קובנה, צ'רנוביץ ובירובידיג'אן). אמת, מבחינה שיטתית הקורס (או ביתר דיוק — כמה קורסים) היה די מבולבל ולא יכול היה להביא תועלת רבה. בכל זאת, תחילת פירסומה של סידרת מאמרים כאלה מוכיחה שהמערכת רצתה לעשות למען הדור הצעיר. עוד אירוע אחר — "ההטעיה של ליליה אש" — יכול לשמש איור לתקוות שהיו למערכת בשנות ה-60. ברשימה מאת המערכת ("סאוועטיש היימלאנד", גיליון מס' 8) אנו קוראים:

עיצוב העטיפה הקבוע של "סאוועטיש היימלאנד". כתב העת הופיע בשנים 1991-1961

שלישיית המחברים שהיו בשנות הארבעים בתחילת ימי הירחון היתה בשנות השישים והועלה הצורך בתיגבור. כפי שהוכיח מרדכי אלטשולר, מבין ארבעים סופרים ומבקרי ספרות אשר פירסמו את יצירותיהם ב"סאוועטיש היימלאנד" בשנת 1977, רק חמישה מחברים היו בשנות החמישים שלהם.

קבוצת "ידיש" זו ליד המכון לספרות בעל היוקרה היתה כמובן "קלף חזק" בכתבי התעמולה של "סאוועטיש היימלאנד". יכול להיות שוורגליס אכן האמין בפוטנציאל של הדור הצעיר.

"השקר הקדוש"

ביולי 1986 הוציא "סאוועטיש היימלאנד" גיליון שלם המורכב מיצירות סופרים צעירים. בין המחברים היו קבוצת מסיימי קורס ה"ידיש", סופרים אשר פירסמו כבר מיצירותיהם ב"סאוועטיש היימלאנד" (לדוגמה ז. וייצמן וא. כילואוסוב) ומתחילים אשר שיריהם או סיפוריהם נפסלו קודם לכן. בפרויקט הזה השתתף וולוול צ'רנין, אשר באותו הזמן כבר מילא במערכת תפקיד מרכזי. קיימת סברה, שבלי הכריזמה וההתלהבות של צ'רנין לא היה יוצא דבר מהפרויקט.

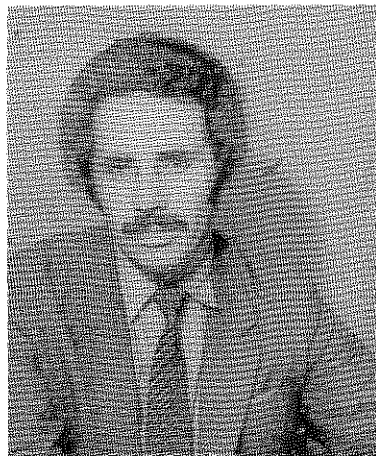
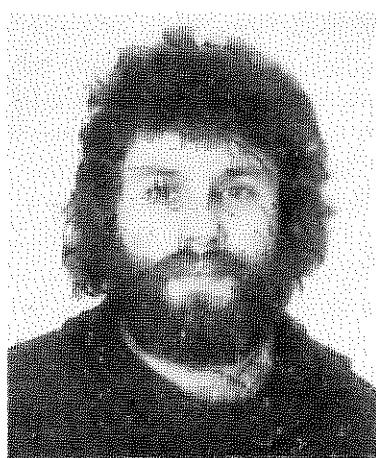
באותה העת היה הרצון להפגין ספרות יידיש סובייטית צעירה ותוססת כה חזק, עד שלא חסרו מספר טעויות והטעויות. לדוגמה, העתונאי הווילנאי הירש סמוליאקוב הצביע על ארבעה מחברים מליטא, שאחד מהם, המשורר הליטאי מרק זינגריס, לא ידע יידיש ולגבי אחרים גם לא היתה אפשרות לאפיין אותם כ"סופרי יידיש". בסך הכל, רק מחצית מהיצירות אשר פורסמו בגיליון הצעירים הראשון היתה באמת כתובה ביידיש. "השקר הקדוש" הזה היה צריך, כפי שטען ואולי האמין וורגליס, "לתת דחף למתחילים לעבור ליידיש" (לדאבוננו, ה"דחף" לא יצא לפועל). ודבר נוסף: כדי למלא את מספר העמודים הדרוש וכדי שיהיו יותר שמות צעירים, היו לעתים "עוצמים את העיניים" לגבי רמתן האמנותית של היצירות. אחדות היו באמת טובות, או לכל הפחות בינוניות, אבל מספר יצירות לא היה צורך לפרסם כלל.

ורגליס היה גם "גמיש" באשר לעצם ההגדרה של "סופר צעיר". למרות שבמבוא לגיליון יולי 1986 היה מדובר ביוצרים שנולדו אחרי השואה, שניים מהם, ברניסקי ובורודסקי, נולדו לפני המלחמה. קיימת סברה, שכל "פרויקט הצעירים" לא היה אפשרי ללא מילון יידיש-עברית שנתפרסם במוסקווה ב-1984. לאנשים עם אוצר מילים של כמה מאות מילים ומשפטים שהכירו מהבית או מפירסומי "סאוועטיש היימלאנד", נתן המילון הזדמנות לבנות טקסטים יותר מסובכים, שאחר כך שופצו על ידי עורכי "סאוועטיש היימלאנד". פאינה גרימברג, מבקרת ספרות (אשר ידעה לקרוא, אבל לא ידעה לכתוב יידיש) קראה ליצירה של סופרים יהודים צעירים "ספרות של ניסיון לשוני" ("סאוועטיש היימלאנד", גיליון מס' 7, 1986). היא עשתה הקבלה בין התופעה הספרותית הזו לבין יצירות בניבים שונים בשוודית, מקדונית ואפילו באספרנטו.

קשרים טובים עם ה"אפראטצ'יקים" של הוועד המרכזי נתנו גם אפשרות לקבלת תמיכה רשמית לכמה פרוייקטים של וורגליס. בעזרת תמיכה זו הוא הצליח לארגן קורס דו שנתי לעורכים ביידיש על ידי המכון לספרות במוסקווה. ההחלטה על קורס כזה היתה מתנת המדינה לחג העשרים של הירחון. בקבוצת הסטודנטים שהמערכת המליצה עליהם היו שלושה סופרי יידיש מתחילים, מוכרים עכשיו בספרות היידיש (וכולם נמצאים בישראל): לב ברניסקי (יליד 1939), וולוול צ'רנין (יליד 1958) ובוריס סנדלר (יליד 1950). סטודנט "צעיר" נוסף, משה פנס, היה בן שישים. מה שנוגע לסטודנט החמישי, אלכסנדר ברודסקי, הוא, כפי שידוע לי, אפילו לא ניסה ללמוד יידיש כפי שצריך והגביל את עצמו לכתובת "פודסטוצ'ניקים" ("כתיבה מתחלת לשורה"), כלומר תרגום רוסי מילולי מיידיש.

לא קשה לגלות את המניעים של וורגליס בעת שאירגן את הקורס לעורכים יהודיים. ראשית, תפוצת הירחון בשנות ה-60 וה-70 ירדה עד כדי חמישית בהשוואה ל-25,000 עותקים ב-1961. שנית, רבים מלמעלה מ-100 המחברים שהירחון היה יכול להתהדר בהם בתחילת שנות ה-60 נפטרו, עזבו את המדינה או הסתכסכו עם העורך. המערכת לבדה לא יכלה למצוא אנשי צוות מקצועיים חדשים.

סופרים יהודיים צעירים בברית המועצות, שהשתתפו ב"סאוועטיש היימלאנד".
למעלה מימין לשמאל: אלכסנדר בלאוסוב, לב ברינסקי. באמצע: וולוול
טשרנין, בוריס סנדלר. למטה: משה למסטר, מיכאיל קרוטיקוב

המכתבים שפתחו דלתות

פרט לקבוצת "ידיש" על יד המכון הספרותי, צריך להזכיר עוד קבוצה של אנשים צעירים אשר השפיעו על "פרוייקט הצעירים" של "סאוועטיש היימלאנד". זאת היתה הוועדה ההיסטורית-אתנוגרפית אשר בשנת 1981 ניסתה להביא ללגליזציה של פעילותה מתחת לגג המערכת. הוועדה פעלה בהנהלתם של מיכאיל צ'לנוב ואיגור קרופניק.

בהתחלה תמך ורגליס בשיתוף זה. שתי אסיפות של הוועדה, כל פעם עם יותר ממאה משתתפים, התקיימו באולם המערכת (אופייני שהפגישות התקיימו ברוסית). בפתיחת האסיפה הראשונה הבטיח ורגליס הררי זהב, בנייהם — ואת זה הוא באמת אמר בחיך — בניין נפרד למרכז אקדמי חדש שיוכל להתפתח מהוועדה. עד מהרה החליט ורגליס (או אולי משהו לחש לו) להתרחק כמה שיותר מהוועדה, אבל הציע לחבריה (הוועדה התקיימה כקבוצה בלתי תלויה עד 1989) לפרסם את יצירותיהם בירחון.

אחרי ויכוחים לוחטים וארוכים החליטה הוועדה לשתף פעולה עם הירחון: באופן ממשי לא היתה ברירה לחוקרים הצעירים. ראשית, "סאוועטיש היימלאנד" היתה ההוצאה היחידה כמעט בה יכול היה חוקר סובייטי לפרסם מאמר בנושא היסטוריה יהודית, דמוגרפיה ונושאים נוספים. שנית, המערכת היתה יכולה לתת מכתב אשר פתח דלת (או לפחות סדק) לארכיון סובייטי או לספרייה. מכתבים של "סאוועטיש היימלאנד" היו יכולים גם לתת גושפנקה חוקית לנסיעות מדעיות ברחבי ברית המועצות. שלושה מחברי הוועדה, וולוול צ'רנין, יותר מאוחר מחבר שורות אלה, ומיכל קרוטיקוב עבדו במערכת. לפי סדר כרונולוגי אפשר בצדק להצביע על שתי עבודות בתור מבשרים ראשונים לכך שבכרית המועצות הופיע דור חדש של מדענים יהודים: "יהודים בברית המועצות" מאת מ. צ'לנוב ("סאוועטיש היימלאנד" גיליון מס' 7, 1982) ו"בעיות אתנוגרפיות אצל יהודים בברית המועצות" מאת י. קרופניק (גיליון מס' 8, 1982).

עבור אנשים רבים בני הדור הזה מילא "סאוועטיש היימלאנד" תפקיד חשוב. מספיק לומר שבין המדענים הסובייטים שהשתתפו בוועידה בין לאומית של היסטוריונים יהודים (מוסקוה 1989) בערך שני שלישים היו מחברים שכתבו ב"סאוועטיש היימלאנד".

סופרים ללא קוראים

גיליונות הצעירים של "סאוועטיש היימלאנד" הופיעו ארבע פעמים, תמיד בחודש יולי, משנת 1986 עד שנת 1989. במבוא לגיליון האחרון בשנת 1989 יש עדיין צליל של אופטימיות. המערכת כותבת על "מסורת" של גיליונות כאלה. למרות זאת, הקורא יכול לזהות סימנים ברורים של משבר: רשימת המחברים כמעט לא השתנתה. בנוסף, רק שליש מגיליון יולי 1989 כלל את יצירותיהם של כותבי ידיש. בשליש נוסף הופיעו תרגומים מרוסית. כל זה לא היה מספיק כדי למלא את 176 עמודיו של הירחון. לעזרה בא

תעלול שהוכיח את עצמו במקרים רבים — העתקת פרקים מספרו של שלום עליכם "דער בלוטיקער שפאס" ("הבריחה העקובה מדם") ומ"דאס אוראלטע פאלק ישראל" ("עם ישראל הקדמון") מאת נ.מ. ניקולסקי.

ביולי 1989, יחד עם הגיליון האחרון לצעירים, פירסם הירחון את הגיליון הראשון של "יונגוואלד" ("היער הצעיר"), תוספת זו חודשית שכללה 128 עמודים, עם חומר מסוים ברוסית. רעיון זה צץ אצל לב ברינסקי, אשר ב-1987 הציע להוציא בצורה זו את המוסף החודשי בן 64 העמודים אשר "סאוועטיש היימלאנד" הוציא בינואר 1980. ברינסקי ראה את הפירסום החדש כהוצאה חצי עצמאית, עם עורכים משלה. זה לא מצא חן בעיני ורגליס. "יונגוואלד" נשאר כחלק מ"סאוועטיש היימלאנד" ואפילו במלה אחת לא נאמר שאת המוסף הכינו בעיקר מחבר שורות אלה ומיכאיל קרוטיקוב.

השם עצמו, "יונגוואלד", מעיד שורגליס ראה את המוסף כגירסה חדשה של "יונגוואלד" משנות ה-20 — כתב עת ספרותי של הקומסומול (ארגון הנוער הקומוניסטי). לאמיתו של דבר היה "יונגוואלד" החדש הוצאה בעלת אופי אחר לגמרי. היה זה כתב עת הסברתי יידישאי, ללא כיוון פוליטי ברור. בנוסף, בניגוד לקומסומול, "יונגוואלד" של "סאוועטיש היימלאנד" לא גילה סופרים צעירים.

בגיליון הראשון של "יונגוואלד" התפרסמה מודעה, שהוצאת "סאוועטיש פיסאטעל" ("הסופר הסובייטי") מתכננת להוציא אנתולוגיה של מחברים יהודים צעירים. הספר הזה, "אין אנהייב וועג" ("בתחילת הדרך") היה צריך לכלול סיפורים, שירים ומאמרים, בעיקר של ארבעת גיליונות הצעירים מחודש יולי. הסוף היה שכתב היר של הספר נעלם בתוהו ובוהו של ה"פרסטריויקה" שבזמנה חוסל גם הרפוס הסובייטי-ידי. גורל טוב יותר נפל בחלקם של הספרים מאת בוריס סנדלר "טרעפלאך ארויף צו א נס" ("מדרגות למעלה לנס") ושל לב ברינסקי "דער זוניקער וועלטבו" ("בניית עולם של שמש"), אשר הופיעו בעת שהמהפך עדיין לא קיבל ממדים כאלה.

כאביב 1990, כנראה בעת שערך התייעצות על הוצאת גיליון הצעירים הבא (כלומר, של יולי 1990), נתן ורגליס להבין שהוא אינו רואה תועלת בהוצאת גיליון צעירים אשר יצביע על כך שמשנת 1986 הירחון לא מצא סופרים צעירים חדשים. מה עוד, שהעלייה לישראל קיצרה בצורה ניכרת את הרשימה של שנת 1986. נוסף לזה, קבוצת ה"ידיש" החדשה שליד המכון הספרותי טהתקבלה ב-1989, התגלתה כחלשה יותר מהקבוצה הראשונה. מבין עשרת הסטודנטים היו יכולים לכתוב לירחון רק המשורר משה למסטר וחוקר הספרות מיכאיל קרוטיקוב. דומה שורגליס החליט להשתמש ב"יונגוואלד" לשם הסוואת הכשלון של פרוייקט הצעירים. "יונגוואלד" התמיד בהופעתו עד סוף 1991. גיליונו האחרון יצא כולו ברוסית.

"יונג ואלד", המוסף לצעירים של ה"סאוועטיש היימלאנד". בסך הכל הופיעו ארבעה גיליונות

העובדה, שרשימת "הכשרונות הצעירים" הצטמצמה במהירות היתה רק חלק מהאכזבה אשר גרם "פרויקט הצעירים". הפרויקט לא הצדיק גם את התקוות של המערכת, שגיליונות הצעירים של "יונגוואלד" יעלו באופן ממשי את התפוצה של "סאוועטיש היימלאנד". לפי הסברה, מספר הקוראים הצעירים לא היה יותר ממאה איש, כולל את אלה אשר כתבו לגיליונות הצעירים. בצורה כזו לא היו, עובדתית, לסופרים הצעירים קוראים משלהם. לא היה גם אכילו טעם לארגן הוצאה אלטרנטיבית בידיש. כתב העת "מאמע לשון" של "סאמיזאט" אשר הוציא וולוול צ'רנין ב-1989 לא מצא קוראים. ב-1990, כמעט כל המתכרים הצעירים עזבו את ברית המועצות.

העברית גוברת על היידיש

הפועל היוצא של הניסיונות ללמד סופרים יהודים צעירים לכתוב יידיש היה דו צדדי. מצד אחד, זאת היתה הצלחה, מכיוון שספרות היידיש קיבלה תריסר סופרים חדשים אשר יותר ממחציתם ממשיכה בעבודה מקצועית בשטח ספרות היידיש והמדעים. מצד שני, אפשר להעריך את כל הניסיונות ככשלוך. תריסר מחברים בלבד, כולל אלה שלמדו יידיש (מכאן, יכולה להיות ההקבלה של פ. גרימברג לאספרנטו).

היכול הדל הזה מהווה איור בולט, נוקב, לשקיעת היידיש בשנים האחרונות של התקופה הסובייטית. באותו זמן, היידיש כמעט לא היתה מסוגלת להתחרות עם העברית, ובכלל זה עם התרבות הישראלית, אשר אחרי הסגר ארוך בתנועת העלייה נכללה באופן קבוע בארסנל האירגונים היהודיים במדינה. אירגונים אשר עסקו ביידיש לא היו אפקטיביים לחלוטין בתמיכתם בתרבות היהודית בברית המועצות. השפעתם היתה אפסית, בהשוואה לאירגונים אחרים בחו"ל (בעיקר ציוניים או דתיים).

כך או אחרת, לכד או בעזרת תמיכה מחו"ל, נוסדו בכל זאת מ-1989 עד 1991 כיתות לימוד ביידיש במספר ערים. לפי הערכתי, בערך אלף איש למדו יידיש ללא מורים מקצועיים וחומר לימודי מתאים, וכל זאת על רקע העלייה הגוברת לישראל. רוב התלמידים עברו לאולפני עברית אשר פתחה הסוכנות היהודית בעשרות ערים. בצורה הזאת לא התממשה ההודמנות להחיות סביבה של קוראי יידיש, אפילו מצומצמת.

הנה כי כן, מערכת ה"סאוועטיש היימלאנד" הצליחה לטפח מספר מחברים צעירים, אבל הספרות היידישית הצעירה נשארה ב"מבחנה", כי קוראים לא נוספו.

נשאלת השאלה: מדוע התגלו הסופרים הצעירים בברית המועצות בעת שבמדינות אחרות תופעה זו לא היתה מוכרת?

לא יהיה זה הוגן לחפש תשובה לשאלה זו ב"טבעיות" של דבר כזה ברוסיה, ב"בית הישן" של היידיש, ולא, לדוגמה, בארצות הברית. לסטריאוטיפ כזה אין שום דבר משותף עם התנאים הסובייטיים האמיתיים אחרי המלחמה, בזמן שהיישוב היהודי היה מתבולל ושללו ממנו את תרבותו. אני סבור שהגורמים העיקריים

אשר הביאו לתוספת של סופרים צעירים ל"סאוועטיש היימלאנד" היו אלה:

1. ברית המועצות היתה המקום היחיד בו "סופר יידיש" היה מקצוע נכון. סופר יידיש סובייטי היה יכול להדפיס את יצירותיו (ולקבל שכר סופרים גבוה) ב"סאוועטיש היימלאנד"; ספר ביידיש או תרגומו ברוסית היו יכולים להתפרסם (שוב, בשכר סופרים גבוה) בהוצאת הספרים "סאוועטיש פיסאטעל", כלומר באחת מהוצאות הספרים הסובייטיות הטובות ביותר; היתה אפשרות להתקבל כחבר באיגוד הסופרים הסובייטים, דבר שהביא בעקבותיו מספר יתרונות ממשיים.
  2. הכשרה ולימודים של סופרים צעירים היו מסורת בשפות השונות של הספרות הסובייטית.
  3. פעילות ספרותית כזו היתה, כמובן מעשי, הדרך החוקית היחידה לקיום תרבות יידיש, בו בזמן שבארצות המערב אנשים עם אותן מוטיבציות בחרו בדרך כלל בקריירה אקדמית. אופייני, שמספר סופרי יידיש סובייטים צעירים היו מאוחר יותר לדוקטורנטים באוניברסיטאות של ישראל או של ארצות המערב.
- (המאמר ראה אור לראשונה בגיליון 61, נובמבר 1995, של כתב העת ביידיש "ד'י פען" היוצא לאור בלונדון. תרגום לעברית - מוטיה ליפמן).